

Saf Hakikat Arayışı Olarak Temhis*

Bayram SEVİNÇ**

Öz

Yerleşik tarih anlayışını eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutan İbn Haldun, İlm-i Umran adını verdiği bir disiplin inşa eder. Tarihsel haberlerin doğruluğunun ortaya çıkarılmasının önemini vurguladığı değerlendirmelerinde nesnel ölçütlerle haber değerlendirmesinin imkânı, nasıllığı ve gerekliliği hakkındaki net bir tutum sergiler. İbn Haldun, kendi tarih anlayışını geleneksel teamülden ayırma bağlamında bir kavram üretir: Temhis-u'l Haber. Bunu, eleştirel bir tutumla, yani intikad'la tamamlar. Tarih-masal ayrımını önemseyen İbn Haldun'a göre önce haberin sonra habercinin temhisi yapılmalıdır. Ona göre bu, yaşananların gerçek bir ilim yoluyla aktarımını sağlayacak yegâne ölçüttür. İbn Haldun, haber kritiğine, eserinin geneline yayılan güç ve egemenlik analizlerini de ekler ve iftira, menfaat arayışı vb. saiklerle haberlerin saptırıldığına ve yalan haberlerin kasıtlı üretildiğine dikkat çeker. Biz bu çalışmada İbn Haldun'un metodolojisinin medyanın insanları yönlendirme ve haberleri şekillendirme işlevinin sosyolojik yorumuna taşınabilirliğini tartışmaktayız. Böylece (algı-gerçeklik diyalektiğinde) medyanın güç ve egemenlik mücadelesinin etkisini dikkate alıp İbn Haldun'un yöntemine odaklanarak bir yorum sistematiği kurmaya çalıştığımız bu metinde, temelde rivayet ve saf hakikat ilişkisi sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İbn Haldun, Temhis, Saf Hakikat, Medya, Eleştirel Haber Analizi.*

Abstract

Tamhis as a Quest for Pure Truth

Ibn Khaldun, who critically evaluates the built-in understanding of history, establishes a discipline named İlm-i Umran. He demonstrates a clear attitude, in his assessments of the importance of revealing the authenticity of historical information (narrative), about the possibility, nature and necessity of evaluating the narrative with objective criteria. Ibn Khaldun creates a concept in terms of separating his own understanding of history from traditional custom: Tamhis-u'l Habar. He completes this with a critical attitude, that is, intikad (critique). According to Ibn Khaldun, who cares about the distinction between history and fairy tale, first historical information and then the transmitters (personality

* Bu metin, 28-29 Eylül 2013 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "III. İbn Haldun Sempozyumu: Siyaset ve İktisat Arasında Medeniyet- Uygulamalı İbn Haldunculuğa Doğru" adlı bilimsel toplantıda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr., KTÜ, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. e-mail: bsevinc@ktu.edu.tr.

criticism) should be examined. According to him, this is the only criterion that will enable the transmit of knowledge of what happened through a true knowledge. Ibn Khaldun adds the analysis of power and sovereignty to the historical information (narrative) criticism, which spread throughout his work and points out that the narrative is diverted by motives such as slander, interest seeking, and that false information is intentionally produced. In this study, we discuss the possibility of adaptation of Ibn Khaldun's methodology in sociological interpretation of the media's function of directing people and shaping news. Thus, in this text, which we try to establish a system of interpretation focusing on the method of Ibn Khaldun, considering the influence of the media's struggle for power and sovereignty (in the perception-reality dialect), the relation between narration and pure truth is basically questioned.

Key Words: *Ibn Khaldun, Tamhis, Pure Truth, Media, Critical New Analysis.*

Atıf: Bayram Sevinç, "Saf Hakikat Arayışı Olarak Temhis", *KTÜİFD* 4, sy. 1 (Bahar 2017): 7-42.

Giriş

Toplumsalın anlaşılması için kendisi her zaman, araçları ise günümüzde geçmişte olduğundan çok daha önemli olan iletişim, özünde (teknik değil) kültürel ve politik bir olgudur.¹ Onun anlaşılması, üzerinde inşa edilen dünyanın düşünme biçiminin anlaşılmasıdır. Bu bağlamda günümüz dünyasında yoğun bir kabul gören Aydınlanma döneminin mirası olan rasyonellik formunun sosyolojiye yansımaları dikkate değer bir profile sahiptir. Söz gelimi diğer birçoğunun arasında özellikle Frankfurt Okulu'nun iktidar analizlerindeki rasyonelite vurgusu ve M. Foucault'nun bilgi, iktidar ve etik bağlamında tartıştığı iktidar ilişkileri analizleri dikkat çekmektedir. Foucault, kariyeri boyunca "delilik, ölüm, suç, cinsellik gibi deneyimler ile çeşitli iktidar teknolojileri arasındaki ilişkileri" analiz ettiğini belirtir.² Sonuçta o bir özne analizi arayışındadır; ama bunu yapabilmek için iktidar ilişkilerini analiz etmesi gerektiğini düşünür. Onun iktidar analizi önemlidir; çünkü o, bir yandan iktidarı insanlar arası ilişkilerde analiz ederken bir yandan da iktidarın ön şartı olarak özgürlüğü ve bir anlamda herkesin katılımını varsayarak onu tahakkümden ayırır.³ Ona göre "iktidar yalnızca 'özgür özneler' üzerine ve yalnızca onlar 'özgür oldukları sürece uygulanır.'"⁴ Dahası, "iktidar ilişkileri, toplumsal ağlar bütününde kök salmıştır."⁵ Foucault'nun analizinin ele aldığımız konu açısından önemi, iktidar ilişkileri ile hakikat oyunu arasında bir bağ kurması ve insanın kendisini bir özne olarak hakikat oyunlarına nasıl dâhil ettiğini araştırmasıdır.⁶ Onun analizine göre iktidar hep vardır ve her yeredir; bu da başkasının davranışlarını yönlendirme çabası ve ilişkisidir.⁷ Medya sosyolojisi bağlamında başkalarının davranışlarını yönlendirme çabalarının iletişim çağındaki önemini aşikâr olduğu kanaatindeyiz.

Baudrillard'ın belirttiği gibi günümüz dünyasında artık "politik olanla toplumsal olanı birbirinden ayırabilmek" imkânsızlaşmıştır. Daha-

---

1 Éric Maigret, *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, çev. Halime Yücel, 2. Baskı (İstanbul: İletişim Yay., 2012), 20.

2 Maigret, *Medya*, 27.

3 Maigret, *Medya*, 55.

4 Maigret, *Medya*, 75.

5 Maigret, *Medya*, 79.

6 Maigret, *Medya*, 222.

7 Maigret, *Medya*, 235.

sı, bu iç içe geçişin yanı sıra politik olanın bir gösteriye dönüşmüş olması da söz konusudur.⁸ Baudrillard'ın haber ve kitle toplumu arasında kurduğu ilişki, kitlelerin haberin içeriğine karşı duyarsızlaşması bağlamında önem taşıdığı gibi haberin bilgilendirmeden çok toplumsal olanı nötralize ettiğine dikkat çekmesi de önem taşır.⁹ Esasen Baudrillard, “tüm gönderen sistemlerinin tasfiye edildiği bir simülasyon çağına” girildiğini ilan eder ki “burada bir taklit, suret ya da parodiden değil aslı yerine göstergeleri konulmuş bir gerçek, bir başka deyişle her türlü gerçek süreç yerine işlemsel ikizini koyan bir kaydırma olayında[n]” söz etmektedir, yani hipergerçeklikten.¹⁰ Ona göre çağımızın temel hastalığı gerçeğin üretimi ve yeniden üretimidir.¹¹ Bu çağda hakikat ve teknoloji arasındaki ilişki de sorunsaldır; söz gelimi o, “hakikat televizyonun kendisidir” düşüncesindedir.¹² Yani literatürde ‘medya mesajdır’ mottosuyla öne çıkan M. McLuhan’a katılır ve artık medium denen bir şey olmadığını, gerçeğin içine yayılmış ve dağılmış olduğundan onun algılanmasının imkânsız olduğunu savunur.¹³ Ele aldığımız konu açısından vurgusu, gün geçtikçe daha çok haber ve bilginin dolaşıma girmesine karşın giderek daha az anlamın üretildiği bir evrende yaşadığımızı dile getirmesidir.¹⁴ İbn Haldun’un anlatılarını ilişkilendirdiğimiz bu birkaç sosyoloğun yanı sıra sosyolojik literatüre birçok benzerlik ve farklılıkla kuramsal ve kavramsal katkı sağlayıcı olduğu kanısındayız;¹⁵ mesela onun haberlerin halk tarafından aktarımına yönelik yorumu J. Habermas’ın kitle kültürü ve kamusal alan üzerinden yaptığı analizlerle, egemenlik ve rivayet ilişkisi hakkındaki yorumu Althusser ve S. Hall başta olmak üzere ideoloji ve hegemonya analizleriyle vb. birlikte ele alınarak incelenebilir.¹⁶ Biz burada, çok boyutlu ve etkili bir

---

8 Jean Baudrillard, *Sessiz Yığınların Gölgesinde: Toplumsalın Sonu*, çev. Oğuz Adanır (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003), 22-23.

9 Baudrillard, *Sessiz*, 29.

10 Jean Baudrillard, *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003), 17.

11 Baudrillard, *Simülakrlar*, 48.

12 Baudrillard, *Simülakrlar*, 57.

13 Baudrillard, *Simülakrlar*, 60.

14 Baudrillard, *Simülakrlar*, 125.

15 Bk. Harry E. Barnes, “Sociology Before Comte: A Summary of Doctrines and an Introduction to the Literature,” *American Journal of Sociology* 23, sy. 2 (1917): 174-247.

16 Bk. Nick Stevenson, *Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi*, çev. G. Orhon ve B. E. Aksoy (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008), 66-128; David Holmes, *Communication*

ilim adamı olan İbn Haldun'un¹⁷ öncü analizi olan temhisin¹⁸ (التمحيص) yani yöntembiliminin ana unsuru olarak saflaştırma yoluyla hakikat arayışının sosyolojiye taşınabilirliğini ve operasyonel kılınabilirliğini vurgulayacağız. İbn Haldun, tarih ve haber (geçmişten aktarım; haber-ahbar) arasında bir ilişki kurmuştur ki bu ilişki, tarihsel sosyoloji için önem taşıyan bir bağıntıdır. Öte yandan medya sosyolojisi günün analizini hedefleyen bir disiplin olarak öncelikle (tarihsel oluşum sistematliğini de dikkate alarak) güncel söylemler üzerinden bilgi üretmektedir ki bu bağlamda temhis, çağdaş dünyanın söylemlerinin analizi için uygun bir set sunmaktadır.

I. Temhisu'l-haber ve'l- intikad (تمحيص الخبر و الانتقاد)

Birçok bilim dalı için olduğu gibi sosyoloji için de mübeşşir olarak önem taşıyan bir düşünür olan İbn Haldun,¹⁹ tarihsel olayların analizinde tümleyici iki tutum ve yöntem ortaya koymuştur: İlki, bir şeyin özünü, aslını, halis cevherini ortaya çıkarmayı ifade eden *temhis* kelimesinin kavramsallaştırılmasıyla beliren bir tutumu; ikincisi de görülen, duyulan ve okunan herhangi bir haberin (metnin) eleştirel değerlendirilmesini gerektiren bir tutumu (*tenkid*) ifade etmektedir. Onun hakikati arama ve eleştirel tutum önerilerinin günümüz dünyasının nitelikleri (özellikle modernleşmenin etkisiyle oluşan görsel kültürün gerçeklikle ilişkisi) dikkate alındığında bir medya sosyolojisi için önemli ve öncü (mübeşşir) yöntembilimsel katkılar olduğu kanaatindeyiz.²⁰ Kendisi bir öncü olarak

---

Theory: Media, Technology, Society (London-California: SAGE Publications, 2005), 20-43.

17 Lawrence Rosen, "Theorizing from within: Ibn Khaldun and His Political Culture," *Contemporary Sociology* 34, sy. 6 (2005): 596.

18 İngilizce tercümesinde haberin (çoğulu ahbar) karşılığı olarak "historical information" ifadesi tercih edilmiştir. Haberlerdeki yalan ise "untruth" sıfatıyla karşılanmıştır. Bk. İbn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, çev. Franz Rosenthal, (London: Routledge and Kegan Paul, 1958), 5-7; İbn Haldun, *el-Mukaddime*, tahkik Abdüsselam Şeddadi (Dârülbeyzâ: Beytü'l-Fünun ve'l-Ulum ve'l-Adab, 2005), 27.

19 "İbn Haldun'un önemine sosyologlarca da işaret edilmiş; A. Ferreire (1896), Ludwig Gumplowicz (1898), Stefano Colosio (1914), Rene Maunier (1912) ve T. Hussain (1918) gibi sosyologlar İbn Haldun'u 'sosyoloji'nin habercisi, öncüsü, ilk sosyolog ve benzeri şekillerde sıfatlandırmışlardır. Düşünür; tarih sosyolojisinin, sosyal morfolojinin, genel sosyolojinin ve siyaset sosyolojisinin öncüsü niteliğinde görülebilmektedir." Ümit Hassan, *İbn Haldun: Metodu ve Siyaset Teorisi*, 5. Baskı (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2011), 27.

20 İbn Haldun'un genel metodolojisi için bk. Zaid Ahmad, *The Epistemology of Ibn Khaldun* (London: Routledge Curzon, 2003).

görüldüğü gibi kendisinden önceki düşünürlerin de ona öncülüğüne dair yorumlar da vardır ki konu bağlamında bakıldığında İbn Haldun “kritik metodu açısından Thukydides’e benzetilir ve tümevarımsal metoda gerekli önem veriş, veri toplamadaki titizliği ile dikkate değer bulunur.”²¹ Dönemi, İslam dünyasında bunalımların baş gösterdiği bir zaman dilimidir ki bu dönemde ortaya koyduğu kayda değer bilimsel ve düşünsel çaba, onu müstesna bir yere taşımaktadır.²² Kendi dönemini aşan ve modern algıya hitap eden boyutları, geç de olsa Batı dünyasının dikkatini çekmesini sağlamıştır²³ ki gözleme (müşahede) dayanan metodu, günümüz sosyal bilimleri için vazgeçilmez bir öneridir.²⁴

İbn Haldun, kendi kuramsal yaklaşımını tarihi eleştirel bir tutumla ele alarak inşa eder.²⁵ Bu bağlamda bir derinlik arayışında olan İbn Haldun, tarihin zahire (dış görünüşe) indirgenmesine şiddetle karşı çıkar; bu tür bir indirgemeciliğin âlim ve cahili eşit düzeyde bir tarihçi yapacak ölçüde sorunlu olduğunu vurgular. Dahası, böyle bir tarih anlayışının bir boş vakit geçirme aracı olarak halk tarafından kullanıldığını dikkate sunar. Bu indirgemeci yaklaşım, tarihteki olay, fail ve durumların bilgisinin yüzeysel aktarımı ve eleştirellikten uzak olduğu için gelişigüzel sohbet konusu olabilmektedir; Fakat bâtın (iç yüz) itibarıyla tarih, asil ve hikmette soylu bir ilimdir ve hikmet grubunu teşkil eden ilimlerden; çünkü bu tarih, “düşünmek, hakikati araştırmak ve olan şeylerin (vekâyiin) sebeplerini bulup ortaya koymaktır. Olan şeylerin ilkeleri incedir, hâdiselerin keyfiyet ve sebepleri hakkındaki bilgi derindir.”²⁶ İlk tutum, tarihsel olayların aktarımından gelişigüzel ve uydurma eklemelere açık bir profil çizerken ikincisi hikmet odaklı bir yaklaşım olarak olayların özüne temas etme arzusunda olan bir profil çizmektedir. Son noktada onun arayışı, 14.

21 Hassan, *İbn Haldun*, 30; Ayrıca bk. Alex Callinicos, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, çev. Yasemin Tezgiden, 6. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 32-35.

22 Ünver Günay, “İslâm Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)”, *A.Ü.İ.F.D.*, 6 (1986): 66-67; krş. Ünver Günay, “Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları”, *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, (2002): 15.

23 Hilmi Ziya Ülken, *İçtimai Doktrinler Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941), 36.

24 Ülken, *İçtimai Doktrinler*, 38.

25 Allen J. Fromherz, *Ibn Khaldun: Life and Times* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010), 114.

26 İbn Haldun, *Mukaddime I-II*, çev. ve hzl. Süleyman Uludağ, 8. Baskı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), I, 158.

yy'a kadar gelen tarih anlayışının "mümkün merteye bitaraf" bir tutuma dönüştürülmesi, tabiat ve toplumun buna göre incelenmesidir.²⁷ Esasen İbn Haldun iki yönlüdür; ilkinde Mes'udî gibi geleneksel tarih anlayışının yaptığını uygular ve hikâyeler aktarır, ikincisinde yeni bir kuramsal yaklaşım sunan eleştirel İbn Haldun vardır; bu, onun orijinal ve ilkini de kendine has kılan cephesidir.²⁸ Çağdaşlarının onun tavrı karşısında karmaşık duygulara kapılmış olma ihtimali olsa da o gelenekten kopmayı tercih eden bir yaklaşım sunar ve bununla geleneksel tarihçiliği yeniden şekillendirir.²⁹

Ona göre olayların bilgisi bir kez uydurma eklemelere maruz kaldığında ikincil halkada gelen rivayet zinciri var olanı doğru bir aktarım olarak kabul edip tekrarladığı için sonraki döngüler de bu ilk bozucu profilin tutumu dolayısıyla yanlış biçimlenecektir. Bu bağlamda İbn Haldun, özellikle olay ve koşulların (vakaların ve ahvâlin) nedensellik içinde değerlendirilmemesini bir kusur olarak görür ve vurgular. Bu nedenle zahirî tutum sahibi olan asalaklar "saçma rivayetleri terk ve reddetmediler. İmdi (onlarda) tahkik azdır, ayıklama ciheti ekseriya cılızdır, hata ve vehim haberlerin soydaşdır, hemen onlara bulaşır. İnsanoğlundaki taklid köklü ve irsîdir."³⁰ İbn Haldun'un, Gabriel Tarde'in meşhur taklid kuramını andıran öncü yaklaşımında insanların derin ve doğuştan bir taklid sistematiğine sahip olduğunu vurgulaması, bilgin ve bilim adamının gündelik yaşamı biçimlendiren dominant faktörlerden taklide yenik düşmemesine yönelik bir ihtardır. Sonraki analizlerimizde vurgulanacağı gibi, bu tür bir indirgemecilikten hakikat merkezli akıl ve fikir üzerinden inşa olan bir tutumla baş edilebileceği önerisi söz konusudur. Böylece olayların bilgisinin olduğu gibi aktarılması ile eleştirel bir değerlendirmeden sonra ayıklamayla aktarma arasında önemli bir fark ortaya konmaktadır. Her ne kadar Osmanlı düşünürlerince geç keşfedildiği düşüncesi yaygın bir şekilde dile

27 Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İbni Haldun* (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940), 24.

28 Süleyman Uludağ, *İbn Haldun: Hayatı, Eserleri, Fikirleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 37.

29 Franz Rosenthal, "Ibn Khaldun in his Time," *Ibn Khaldun and Islamic Ideology* içinde (14-26), ed. Bruce B. Lawrence, (Leiden: E. J. Brill, 1984): 19. İbn Haldun'un rivayetleri bugün de tarihsel verilerle karşılaştırılmaktadır; örnek için bk. Ralph A. Austen ve Jan Jansen, "History, Oral Transmission and Structure in Ibn Khaldun's Chronology of Mali Rulers," *History in Africa* 23 (1996).

30 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 158.

getirilse de³¹ denilebilir ki İbn Haldun'un zahiri dikkate alan bu nakilciliğe karşı tutumu, Osmanlı bilgin ve düşünürlerinde yorumcu ve genellemele- re varan bir tarih anlayışının oluşumunda etkili olmuştur.³²

Sosyal olayları ele alırken “sebeup ve müsebbib” bağılılıkları arayan ve tarihte ‘intikad’ (kritik) yolunu izleyen”³³ İbn Haldun, bir tarih felsefesinden yola çıkar; ama ayrıca toplumsalın geniş bir analizini sunar. Dönemin geniş kapsamlı kullanımı dikkate alındığında hikmet kavramını merkeze alması ve felsefi bir derinlikle olay ve olguların ele alınmasını dile getirmesi, eleştirel tutumun da buradan inşa olabileceği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda eleştirel söylem, özellikle haberi aktaracak kişiden yola çıkılarak inşa olunduğunda kişinin yaklaşımının bazı ölçütlere dayanması gerektiği anlamına gelir. Böylece temel ölçüt, “basiret sahibi olan tenkitçinin bizzat kendisidir.” Bu temel ölçütün mümkünlüğünü ise halleri itibariyle umranın birtakım tabiatlarının var olmasına bağlıdır; haberler bu tabiata bağlı olarak doğru veya yanlış olarak değerlendirilir. Her haber (rivayet) ve metin bu tabiata bağlı olarak değerlendirilir.³⁴ İbn Haldun, söz konusu eleştirel tutuma sahip olmayan (yani zahire bakan) tarihçileri taklitçi olarak tanımlar ve kendilerinden önceki tarihçilerin haberlerini bahsedilen umranın tabiatını (yani olayların koşullarını, ortamını ve gelişim doğalarını) dikkate almadan aktardıkları için onları ciddi bir şekilde eleştirir. Söz konusu kolaycı yaklaşımın getirdiği gaflet, onların mevcut rivayetleri bir sıralamaya tabi tutup olduğu gibi aktarmalarına neden olur. Bu ise olay ve olguların doğasına nüfuz edecek bir derinlikten uzaklaşma anlamına gelir ki bu da ilmin istediğinin karşı yakasında bir duruştur. Meselâ bir devletin hikâyesi anlatılacaksa söz konusu zahirci yaklaşım onun hakkındaki rivayetleri sıralayıp olduğu gibi aktarmaktadır. Oysa İbn Haldun'un önerdiği eleştirel ve derinlikli yaklaşım, hikâyesi aktarılacak devletin kuruluş, yükselme ve duraklama koşul ve nedenlerini dile getiren bir yaklaşımdır.³⁵ İbn Haldun, kendi eserinin “yetişen ve ortaya çıkan muhtelif nesillerin hallerini örten perdeyi” kaldıran bir yaklaşıma sahip olduğunu belirtir. Bu da rivayet ve incelemenin esaslarını

31 Robert Simon, *Ibn Khaldun: History as Science and the Patrimonial Empire*, ed. György Hazai (Budapeşte: Akademia Kiado, 2002), 22.

32 Ejder Okumuş, *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 158.

33 Hassan, *İbn Haldun*, 46.

34 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 159.

35 İbn Haldun *Mukaddime*, I, 160.

belirten ve ona dayanan tutumla inşa olur.³⁶ Togan'a göre İbn Haldun'un metodolojisi iki ana unsurdan oluşur: (a) Temhis al-axbar, "yani kaynakların tenkidiki bu yolla hak bâtıldan ve doğru da yalandan ayırılmış ve haberlerin hakikate uygunluğu tesbit ve te'kid edilmiş olsun" ve (b) "Ta'lil al-vaqayi', yani hâdiseler arasında illi (sebebe ve müsebbebe bakımından) münasebetlerin tesbiti, ki bu yolla bu hâdiselerin zuhur keyfiyeti, olayların biri diğerini ta'kîb ederek kovalamaları tebarüz ettirilmiş olsun."³⁷

Kendi döneminde temel sosyal ilim dalı tarih olan ve kendisi de bu alanda incelemelerde bulunan³⁸ İbn Haldun, hakikat arayışını yani umranın tabiatına dayanan olay ve olgu anlatım ve incelemesini sunabilmek için özgün bir yöntem icat ettiğini belirtir. Bu yöntemle eserinde "umranın ve medenileşmenin hallerini, zatî arazlardan olmak üzere insan topluluklarına arız olan hususları" açıkladığını dile getirir. Bu yaklaşım, okuyucuya olayların illet ve sebeplerini sunacak, dahası ona taklitçilikten uzaklaşacak bir tutum kazandıracaktır.³⁹ Böylece İbn Haldun, varlık ve olayların hikâyesini değişme ve gelişme kanun(araz) ve koşulları (ahval) dikkate alınarak anlaşılması için bir eleştirel felsefi yöntem önerisinde bulunur ve bu önerisini de bir mukaddime ve üç kitap üzerinden projelendirir. Sosyolojik bağlamda sosyal olayların ve toplumsalın doğasına nüfuz etmeyi arzulayan ve öneren bu yaklaşım, güncelliğini koruyan bir nesnellik arayışıdır. İbn Haldun'un tarih üzerinden sergilediği bu yaklaşımın günümüz dünyasında kuşatıcı profiliyle medyaya uygulanması, sosyolojik ilginin başat meselelerinden biridir.⁴⁰

İbn Haldun'un seyahatlerle tamamladığı olay bilgisi, saha araştırmalarına önem veren sosyoloji için uygun bir tutum olduğu gibi olayları genel sebep ve illetlerden özel olay ve haberlere yönelen bir yöntemle ele alması da sosyolojik tahayyül (imgelem) için uygun bir tutumdur. Hikmet ve yaşamışlıklar arasında kurduğu bağ, toplumsalın analizinde önemli bir örüntü sunmaktadır. Onun devlet-millet ayırımından izzet-zillet izahı-

36 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 161.

37 Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, 3. Baskı (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 159-160.

38 Hamide Topçuoğlu, *Hukuk Sosyolojisi: Sosyoloji Açısından Hukuk (Konu, Problemler ve Öncüler)*, 3. Baskı (AÜHF Yayınları, 1969), I, 328.

39 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 161.

40 Medya etkisinin örnek bir incelemesi için bk. Edward W. Said, *Medyada İslam: Gazeteciler ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?*, çev. Aysun Babacan (İstanbul: Metis Yayınları, 2008), 24, 27, 52 vd.

na kadar ortaya koyduğu kavramsal çerçeve, Weber'in tipolojik üretimlerini andıran bir toplumsal anlama kavram teçhizatını da sunmaktadır. Dahası, sosyolojinin güncel tercihlerinden olan (Giddens ve diğer birçok önde gelen sosyoloğun analizlerindeki belirgin yönelim) refleksivite (dönüşlülük) ilkesi ve eleştirel tutumun kendisi için geçerliliğini dile getirmesi (bilginlerin hoşgörüsüyle değil tenkitle eserine yaklaşımlarını talep eder) de toplumsalın bilgisi için öykünme düzeyinde bir duruştur.⁴¹ Spekülatif olmayan ve uygulama odaklı⁴² nitelikli bir metodu benimseyen İbn Haldun, toplumsal olayların araştırılması için uygun bir set sunmaktadır. Metodunun kaynağındaki realizm ve deneyimler, anlatım ve yorum sistematizmasının sosyolojik önemini güçlendirmektedir.⁴³ Onun sosyolojik analiz için önem taşıyan inşalarını değerlendiren H.E. Barnes ve H. Becker, katkısını şöyle özetlemektedir:

“İbn Haldun öncelikle tarihyografi'yi (historiography) kritik bir şekilde ele almış, Sünnî geleneğin tarih yazısındaki noksanlıkları değerlendirmiş ve ondan sonra doğrudan Tarih'in kendisine bakmıştır. Tarih'in dışsal ve içsel görünümleri kavranmış ve böylece bir tanımlı yapılmıştır. Çeşitli yer ve zamanlardaki toplumlarda geçerli olanları arızlı olan olaylardan ayıklayabilmek için İbn Haldun yeni bir yaklaşıma başvurmuştur. Mantıksal-gözlemci karakterdeki yaklaşımı eserin tamamında izlenebilmektedir... Ekonomik, sosyal (fakat anakronik bir “sosyolog” olarak değil) ve psikolojik faktörler aracılığıyla insanın bir “état social”de yaşayışı incelenmektedir. Bu sosyal hayat iki diyalektik biçimlenmeyle kendini gösterir: Göçebe ve yerleşik hayat. Bütün evrende anlamlı “configuration” vardır, toplumda da böyledir. “Tesadüf, “gizli sebeplerden başka bir şey değildir. Bu temel görüşü İbn Haldun'u tarihî bir determinizme götürmektedir.”⁴⁴

41 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 162.

42 Burada dikkat edilmesi gereken ayrımlardan biri şudur ki “İbn Haldun, toplumun durumunu incelemek için gerekli olan verilerin toplanması ve tertiplenmesinin ampirik bir metodu lüzumlu kıldığına inanır, fakat ampirist değildir; şeylerin mahiyet ve sebeplerinin zihnî inşaalar olduğuna ve ontolojik temelleri bulunmadığına inanmaz.” Hassan, *İbn Haldun*, 58. Muhsin Mahdi'nin Hassan tarafından aktarılan bu uyarısı, pozitivizm, pragmatizm ve determinizm bağlamında da ortaya konulmuştur (bk. agy.). Aynı konuda sorgulamalarda bulunan E.I.J. Rosenthal, “İbn Haldun'un 'yeni bilim'indeki açık empirizmi, onun gelenekçiliğiyle yan yanadır” ifadesiyle, katı empirizm tanımlamasına karşı durmaktadır. Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 125.

43 Hassan, *İbn Haldun*, 51; Ülker Gürkan, “Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn Haldun”, *AUHF Dergisi* 24, sy. 1-4 (1967): 223.

44 Hassan, *İbn Haldun*, 54-55.

Temhisin önemli edimlerinden biri, farklı kaynaklardan beslenen bir yaklaşımı benimsemektir. İbn Haldun, eserini yazmadan önce birçok bilgi sahasına başvuran biri olarak⁴⁵ umranın kuşatıcı bir yorumu peşindedir. “Tarih birçok kaynaklara, çeşit çeşit bilgilere, sahibini hakka ulaştırarak, hata ve sürçmelerden çekip çeviren güzel bir düşünceye ve kararlılığa muhtaçtır” ifadesinde İbn Haldun, temhisin birçok boyutunu dile getirir: Bunlardan biri, tarihe yardımcı bilimler olarak da yorumlanan “çeşit çeşit bilgiler”dir. Tarihin bu durumunu sosyolojiye taşıdığımızda toplumsal herhangi bir haberin çokboyutluluğunun anlaşılması ve doğru yorumlanması için bazı temel bilgilere ihtiyaç duyulduğu kolaylıkla söylenebilir. Öte yandan İbn Haldun, bir haberin birden çok kaynaktan alınması bağlamında bir çaprazlama, kontrol sistematığı önerisinde bulunduğu ve manipülasyonlardan kurtulma ve eksik (ki her haber bir parça eksik kalabilir) kısımların tamamlama imkânını önermiş olmaktadır. Bütüncül ve doğru bir yaklaşım birden çok kaynak (hatta interdisipliner bir yaklaşım⁴⁶) eşliğinde tarihsel haberlerin safsata ve hatalardan temizlenmesini önerir. Onun son noktada güzel düşünme ve kararlı bir tutumun varlığının gerekliliği, temhis ve hakikat (hikmet) arasındaki bağ açısından önemli bir vurgudur; sosyolojik ifadeyle haber, insan ve toplumun doğru bilgisine ulaştıracak bir bildirme olmalı ve birey, onu temhisle doğru konumlandırıp değerlendirmeli ve yorumlamalıdır.⁴⁷

Temhisi tarihsel haberlere uygulayan İbn Haldun, bilgilerin ilk olarak “zayıf ve sağlam demeyip sadece nakle itimat etmeleri, bunları asıllarıyla karşılaştırmamaları, benzerleriyle mukayese etmemeleri, hikmeti ölçü olarak oluşumların tabiatlarını kavramak suretiyle haberlerde muhakeme ve basireti hakem kılmamaları, bunları dikkate almadan” konuyu ele almaları nedeniyle hataya düştüklerini vurgular.⁴⁸ “An maziye suyun suya benzemesinden çok benzer” ilkesini benimseyen İbn Haldun, İsrailoğullarının Hz. Musa döneminde 600 bin olarak nakledilen ordularının coğrafi, demografik ve askeri tahlilini yapar ve bu rakamın şimdiki zamandaki imkânsızlığından geçmişteki imkânsızlığını ortaya koyar.⁴⁹ Dolayısıyla-

45 Ülken ve Fındıkoğlu, *İbni Haldun*, 15.

46 Bk. Abdullah Duman, “İbn Haldun’a Göre Haberlere Yalan Karışma Sebepleri ve Bunları Ortaya Çıkarma Metotları”, *EKEV Akademi Dergisi* 14, sy. 42 (2010): 174.

47 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 165.

48 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 165.

49 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 166.

la mümkünlük düzeyini, doğa ve toplumsalın temel işleme sistematığının genel ve soyut ilkelerinden yola çıkılarak ele almakta ve süreğen geçerliliği olan ilkelerden yola çıkılarak analizler yapmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, İbn Haldun'un genel ve soyut anlatıma dâhil edilebilecek süreğen ilkeler bağlamında dikey bir zaman algısından analiz yaptığıdır. İbn Haldun, aklın kabul ettiği ilke ve koşulların günümüzdeki formundan geçmiş ve gelecek için çıkarımlar önermesi, onun çok önem verdiği tarihi masaldan ayırma yani rivayetlerin doğru ve yanlış olanlarını temhis edebilme çabasının bir ürünüdür. Mesela insan doğasının demografik ilkelerine dayanan İbn Haldun, İsrailoğullarının nüfus artışının Hz. Musa ile Hz. Yakup arasında dört batın (nesil) olduğu bilgisine dayanılarak (Tevrat'ın aktarımıdır: Musa-İmran-Yaşur-Kâhet-Lavî-Yakub) doğal imkânsızlık üzerinden veya bu güçte bir ordunun gücüne denk bir şekilde yayılan ülkenin yokluğundan vb. yola çıkarak rivayetin eleştirel analizini yapar ve gayri mümkünlüğünü dile getirir [yani 70 kişinin 220 yılda bu kadar bir nüfusa ulaşması imkânsızdır, akla uzaktır; bir diğer rivayete bakılırsa 11 batında, yani Hz. Süleyman'dan itibaren, bu sayıya ulaşamaz].⁵⁰ Esasen İbn Haldun burada bir başka analitik yaklaşım sergiler ve "avam tarzı hurafelere" değil yazılı kaynaklara dayanılarak (Hz. Süleyman'ın 12 bin askeri olduğu yazılır) analiz yapılmasını, yani güvenilirlik düzeyi karşılaştırmasının gerekliliğini ve hiyerarşinin üstünden tercihler yapılmasının lüzumunu edimselleştirir. Belirtmek gerekir ki İbn Haldun analizlerinde genel kanun ve ilkelere ulaşma ve onlar üzerinden akla uygun açıklamalar getirme çabasıdadır; öne sürülecek istisnalar onun için ölçüt değildir.⁵¹ İbn Haldun, yazılı belge ve kaynaklar üzerinden temhise ayrı bir önem verir ve buna yönelik örnekler zinciri sunar.⁵²

İbn Haldun'un analizlerinin bir 'tutum problematiği' üzerine inşa edildiği ve sıradan insana kolay gelen eğilimin masal ve uydurmalara açık bir tarih anlatımı olduğu iddiası dikkat çekmektedir. Dolayısıyla burada önemle sunulan tutum, bir tercih olarak inşa edilmesi gereken yaklaşımı temsil etmektedir. Vehim ve yanılığın içermeyen ve varlık ve olayların tabiatlarının bilgisine (hikmet) sahip bir yaklaşımın tercih edilmesi, tüm toplumsal incelemelerde vazgeçilmez bir ölçüt olarak sunulmaktadır. İbn

---

50 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 167.

51 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 168.

52 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 169.

Haldun bu yorumunu elitist bir bakışla değil halk arasında yaygın birçok tarihsel haberi yazılı kaynaklara ve varlık ve olayların kanun, ilke ve koşullarına dayanan analizle ortaya koymaktadır. Meselâ halk arasında yüzlerce kilometrelik bir mesafenin büyük bir ordu tarafından kat edildiği dile getirilirken onun iktisadî ilkeler bağlamında analizinin yapılmasını önerir ve kendisi de bir örnek sunarak halk anlatımlarının mübalağalı profilini ortaya koyar.⁵³ İbn Haldun bir örnek üzerinden haber algısı için okuyucusuna şu öneride bulunur: “Bu hususta sana anlatılanlara güvenme, verilen haberler üzerinde düşün, bu haberleri sıhhatli kanunlarla ölç-biç ki, onları en güzel şekilde teşhis etmiş olasın.”⁵⁴

İbn Haldun, varlık ve olayların doğasını ölçüt olarak aldığı minvalde insan için de karakter (ve yaşantı) yoluyla ortaya konan tabiatın ölçü alınmasına yönelik analizleri vardır. Mesela Harun Reşid dönemi için anlatılan bir rivayeti karakter analizleri üzerinden tetkik eder ve onun düzmece olduğunu tespit eder.⁵⁵ Dahası, sınıfsal sınırları da dikkate alındığı görülen İbn Haldun, toplumsal yapının sınırlarını da rivayetlerin mümkünlüğü bağlamında işlevsel kılar (azatlı bir köle ile eşraftan birinin evliliğinin yapısal kısıtlarını ortaya koyar). Elbette bu tür kişisel olaylar üzerinden bir savaş anlatısına karşı çıkan İbn Haldun, iktisadî ve siyasî sebeplerden (vergi vb.) dolayı çıkan bir savaşın doğru analiz edilmesi gerektiğini ortaya koyar.⁵⁶ Sosyolojik anlamda bu tür bir rivayet olgusu, güncel haberler ve yakın bir dönemin yanlış anlatısı bağlamında söz konusu olabilir ki bu da İbn Haldun’un olay ve olguların söylentilerin ötesinde temel faktörler üzerinden analiz edilmesi gerektiği uyarısının dikkate alınmasının ne düzeyde önem taşıdığına işaret eder.

İbn Haldun, haberlerin yayılmasında hafızanın yanıltıcı veya biçimlendirici etkisini dikkate alır. Buna göre Şii fırkalardan olan Ahbarîyyun’un topladığı haberleri naklederken hafızada kalan kısmına dayandıklarını ifade eden İbn Haldun, hem işitme kısmındaki eksikliklere hem de işitilenin aktarılmasındaki eksikliklere dikkate edilmesi gerektiğini yani haberin insan tarafından taşınmasındaki biçimlendirici faktörlere önem verilmesi gerektiğini savunmaktadır. İbn Haldun, bir toplumsal ve siyasal

53 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 171.

54 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 172.

55 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 173.

56 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 174.

sistemin keyfilikten ve yolsuzluktan uzaklık ve adalet gibi nitelikli faktörler üzerine inşa olduğunda söylemlerin de halis altın ve saf gümüş gibi nitelikli olacağını savunur.⁵⁷

İbn Haldun, haber kritiğine, eserinin geneline yayılan güç ve egemenlik analizlerini de ekler ve iftira, menfaat arayışı gibi saiklerle haberlerin doğruluğundan saptırılması veya yalan haberlerin kasıtlı üretimi gibi edimlerin varlığına dikkat çeker. Belli gruplar hakkında (siyasal, mezhepsel vb.) farklılıkları nedeniyle üretilen haberlerin taraflı oluşuna dikkat çeken İbn Haldun, egemenlik mücadelesinin söylem üretimindeki önemine dikkat çekmektedir; düşman aleyhte söylem üretir ve bu söylem gerçeğin çarpıtılması olabildiği gibi ona tamamen aykırı da olabilir.⁵⁸ İktidar mücadelesinde menfaat temini için işe yarar görülen dedikodulara kulak verildiği yorumunu Abbasiler üzerinden örneklendiren İbn Haldun, kesin bilgidен ayrılıp zan ve dedikoduya yönelmenin yanlışlığını tarih üzerinden analiz eder. Özellikle iktidar mücadelesi bağlamında İdrisîlerin nesline ta'an edilmesini (yerilmesini, çekiştirilmesini) haset duygusuna bağlayan İbn Haldun, haber yayanların hem güvenilir gruplara intisap ettikleri hem de güvenilir tarihçilere dayandıkları iddiasını ortaya attıklarını dile getirir.⁵⁹ Keane'nin⁶⁰ belirttiği gibi, siyasette yalan söylemenin demokratik rejimlerin özelliklerinden biri olduğu iddiası, günümüzde yaygın bir anlatıdır. Böylece bilinçli bir imaj veya iktidar ilişkisi üretiminde haberlerin etkisine dikkat çeken İbn Haldun'un uyarısının önemsenmesi gerektiğini ifade etmek istiyoruz.

İbn Haldun, geniş bir hata yelpazesini ele alarak ortaya koyduğu analizlerini 'kim hata yapar?' sorusuyla bütünleştirir; buna göre sıradan rivayetçilerin, bilinçli yanlış rivayet üretenlerin vb. yanı sıra çok güvenilir âlimler ve hafızası güçlü tarihçiler de bu hatalara düşmüşlerdir. "Kıyastan gafil olan ve zayıf düşüncelere sahip bulunan herkesin fikri onlara takılmış, bu haberleri onlardan nakletmişler, aynı şekilde hiç araştırmadan ve üzerinde düşünmeden kabul etmişlerdir. Bu şekilde bu haberler onlar tarafından hıfz ve ezber edilmiş rivayetlere derc edilmiş oldu." Sonuçta

---

57 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 183.

58 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 184.

59 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 186.

60 John Keane, *Medya ve Demokrasi*, çev. Haluk Şahin, 2. Baskı (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993), 99.

doğru ve yanlışın birbirine karıştığı bir tarih ve anlatı ortaya çıkmış ve onu okuyanın da gerçeği batıla karıştırması sonucuyla birlikte bu durum, artık tarihin halk tarafından anlatılan masallar durumuna geldiğini gösterir; tarih, halkın masalları ve malı olur.⁶¹ Dolayısıyla masaldan uzaklaşan bir olay ve olgu anlatımı için kıyas, güçlü ve felsefi bir düşünce, haberleri araştırma ve onlar üzerinde düşünme tutumu ve onları olduğu gibi kabul etmeme eleştirel duruşu gereklidir. Bu eleştirel derinlik, gerçeğin bilgisini, yani hakikati sunacaktır.

İlim adamı, hakikatin bilgisini olay ve olguların anlatısından çıkarabilmek için “siyasetin kaidelerini ve varlıkların tabiatlarını bilmeye muhtaçtır.”⁶² Mevcut durum ve geçmiş arasındaki benzerlik ve farklılıkların bilinmesi gerekir ki bu da geçmişin yaşam alanında bulunun ahlak, gelenek vb. bütün olgularının ve koşullarının bilinmesini gerekli kılmaktadır. Özünde bir haberi oluşturan bütün artalanın bilinmesi gerekir. Haber hakkında kuşatıcı bilgi, onun eldeki kaide ve esaslara vurularak temhis edilmesini sağlayacaktır. “Şayet onlara uygun ise, kaide ve usulün gereğine göre cereyan etmişse, haber doğrudur; aksi halde haber çürüktür, böyle haberlere ihtiyaç yoktur” (agy.). Görüldüğü gibi, İbn Haldun temhis için iki koşul ortaya koyar: Birincisi haber hakkında gerekli bütün bilgilerin bilinmesi, ikincisi onu ilgilendiren kaide ve esaslara uygunluğunun tespiti. Böylece tarih, masaldan ayrılmış olacaktır. Buraya kadarki aktarımlarımızda beliren kanun, ilke ve esaslara yapılan vurgu, İbn Haldun’un statik bir tarih yorumu yaptığı anlamında alınmamalıdır. Bilakis o, tarihin hem statik hem de dinamik boyutlardan ele alınması gerektiğini, bazı şeylerin doğasının devamlılığını ve sosyal değişimin de olağanlığını dikkatlere sunmaktadır. Kendi deyimiyle, “çağların değişmesi ve günlerin geçmesi ile millet ve kavimlerin hallerinin de değişeceği hususunun dikkatten kaçması tarihte vaki olan (ve gözden kaçan) gizi hatalardandır. Bu husus son derece gizili olan bir hastalıktır.”⁶³ Buna dikkat çeken İbn Haldun, siyasal sistem ve din gibi unsurların değişimiyle birlikte değişen yaşam tarzlarının ve örgütlenme biçimlerinin örneklerini dile getirir (agy.). İbn Haldun, “ahvâl toptan tebeddül edince, halk da kökten tebeddül, âlem baştanbaşa tahavvül etmiş gibi oldu. Sanki yeni bir halk, taze bir oluş ve önce var ol-

61 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 189.

62 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 189.

63 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 190.

mayan bir âlem meydana gelmişti” sözleriyle değişimin ne kadar önemli olduğunu vurgular.⁶⁴

İbn Haldun, haberleri temhise tabi tutup doğru habere ulaşan eleştirel ve derinlikli bir görüş sahibi kişi (basir) tanımını ortaya koymakta ve onun batınî (öze bakan) tarih yönteminin umranın hakikatleriyle birlikte olay ve olguların bilgisine ulaşma potansiyelini uzun uzun analiz eder. Onun ana vurgusu, haber ve gerçeklik arasındaki sarmalda doğru anlatının bulunmasında temel farklılaştırıcı faktörün yöntem olduğudur. Buna göre derin görüş ve eleştirel tutum sahibi biri, her haberi (isterse doğru kabul edilmiş ve anlatılagelmiş olsun) işittiğinde onu belirli ilkeler ve esaslar ışığında tenkit, tahkik, tenkih ve sonuçta temhise tabi tutar.⁶⁵ Bu nedenle İbn Haldun, yöntembilimsel analizi hem önceler, hem vurgular hem de uygular. Onun bütün çabası olayların görüldüğü ve işitildiği gibi gerçeklikle uygun bir söyleme sahip olduğu ön kabulünün getirdiği yöntembilimsel hatayı izale etmektir. Bu tür bir tutumun hikmet üzerinden inşa edildiğini, dolayısıyla felsefi bir derinliğin bir diğer ifadeyle doğru düşünme ve eşyanın tabiatının bilgisinin eşliğinde haber analizinin gerekliliğini öne sürdüğü kanaatindeyiz. Özetle İbn Haldun, temhis sistematüğünü şu tekniklere dayandırır: Tahkik ve tenkih, birden çok kaynakla ve interdisipliner çalışma, belgelere önem verme, olayların şahitliğı ve hallerin ortaya koyduğu deliller, mukayese, derin görüşlülük, tenkit.⁶⁶ Onun çok boyutlu yazım ve düşünme biçimi, birçok bilim dalı ile ilişkilendirilmesine ve farklı konumlarda tanımlanması neden olmuştur.⁶⁷

Temel hedefi, bir ilim olan tarihe ölçütler, kıstaslar kazandırmak olan⁶⁸ “İbn Haldun, kaynakları bilimsel eleştirilerden geçirdikten sonra elde ettiğı verileri somut gözlemleriyle sentezleştirerek metodunu ve toplum-siyaset teorisini kurmuştur.”⁶⁹ Onun farkı, kendisinden önceki eğilimlere muhalif olayları kavrama ve olaylar arası ilişkiler kurma biçimi-

---

64 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 196.

65 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 209; Duman, “İbn Haldun’a Göre”, 173.

66 Duman, “İbn Haldun’a Göre”, 172-183.

67 Sefer Yavuz, “İlm-i Umran’ın Konusu ve Yöntemi Üzerine Bir Literatür Analizi”, *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013); Roy Jackson, *İslam’da 50 Önemli İsim*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 144-148.

68 Togan, *Tarihte Usul*, 168.

69 Hassan, *İbn Haldun*, 125.

midir⁷⁰ ki bu, onu metodolojik farklılığa taşıyacaktı:

“Tabiatıyla, sosyal düşünce insanlık tarihi kadar eskidir. Ancak olayların “olay” olarak ele alınıp bunların sosyal-siyasal mahiyetlerinin sistematik analizi İbn Haldun ile başlamaktadır. İbn Haldun’dan önce toplumların incelenmesinde, çeşitli “ilim”lerin ve düşünürlerin sosyolojik nitelikte fakat sistematik olmayan gözlem ve genellemelerine rastlanır. İbn Haldun, değişimin evrenselliğini, tarihin kesintisizliğini-sürekliliğini, insan topluluklarının dinamik ve değişken karakterini gözlediği için, kendisinden önceki tarihçileri izlememiştir.”⁷¹

Son tahlilde, tenkitçi (eleştirel), objektif, gerçeklere dayanan düşünce biçimiyle öne çıkan İbn Haldun, özellikle bu konularda zayıflığın yaşandığı bir dönemde hayati bir metodolojik öneride bulunmuştur.⁷² Merkeze tarih disiplinini alarak “hakikatin araştırılması”na yönelik bir metod ve uygulama örneği sergilemesi⁷³ ve bunu insan ve toplum bütünlüğü içinde ortaya koyması sosyolojik açıdan önem taşımaktadır. Bir diğer ifadeyle “konusu beşer medeniyeti (el-umran el-beşeri) ve insan toplumu (el-ictima’ el-insani)” olan bir yeni ilim dalı kurma çabası, yaşadığı medeniyetin bunalımı için çözüm önerisi olduğu gibi günümüz dünyasına da öncülük olmuştur.⁷⁴ Düşünsel etkisi, döneminde belirgin bir başatlık taşımasa da sonraki dönemde (özellikle 16. yüzyıldan sonra Osmanlı’da ve sonrasında) etkin bir varlık kazanacaktır.⁷⁵ Öte yandan önerisine rağmen rivayetçiliğine dair izler taşıdığı eleştirisi de bulunmaktadır: “İbn Haldun, asıl eserinde bir rivayetçi olmaktan ayrılmamışsa da, mukaddimesinde serdettiği felsefi ve içtimai bahislerde vekayiin sebep ve müsebbib sıfatıyla bağlantılarını arayan ve tarihte intikad yolunu takibeden bir âlimdir.”⁷⁶ İnterdisipliner ve çok yönlü (çokboyutlu) analizler ortaya koyması ve indirgemecilikten uzak bir profil taşıması, onun birçok bilim dalı ve konuyla ilişkili operasyonel önerilerinin olmasını mümkün kılmıştır⁷⁷ ki haber

70 Hassan, *İbn Haldun*, 130.

71 Hassan, *İbn Haldun*, 125.

72 Günay, “İslâm Dünyasında”, 70.

73 Günay, “İslâm Dünyasında”, 72.

74 Günay, “İslâm Dünyasında”, 73.

75 Togan, *Tarihte Usul*, 158.

76 Togan, *Tarihte Usul*, 158. Ayrıca bk. E. I. J. Rosenthal, *Ortaçağ’da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 133.

77 Yavuz, “İlm-i Umran’ın Konusu”, 340.

sistematîği ve söylem analizi bunlardan biridir.

A. Söylem ve Gerçeklik Sarkacında Doğru ve Yalan Haber

Metodunun temelini “gerçekliğe dayanan rasyonalizmi”⁷⁸ yerleş-tiren İbn Haldun’un temhisten ne anladığını ve onun gerekliliğini kendi anlatısının akışı bağlamında öz bir sunumunu yaptık. İbn Haldun bazı ge-rekçe ve örneklerle anlattığı temhisi, haberlerin doğasını ve onları dile getirenlerin iktidar ilişkilerini ele alarak tamamlar. Şimdi onun bu gay-retini aktarmak istiyoruz. İbn Haldun, temhis sistematîğini izah ederken öncelikle bir tarihî haberin ne olduğunu betimler:

“Malum olsun ki, tarihin hakikati, âlemdeki umrandan ibaret olan insan cemiyetinden (insanî içtimâ) haber vermektir. Bu da âlemin umranı ve bu umranın tabiatına âriz olan vahşilik, ehlileşme, asabiyetler, insanların yekdiğerine galip olma yolları gibi haller ve bundan meydana gelen mülk, hanedanlıklar, bunların mertebeleri, kazanma, geçinme, ilimler ve sanatlar gibi insanların iş ve çalışmaları ile edinmiş oldukları meslekler ve bu gibi şeylerden olmak üzere tabiatı icabı umrandan doğan diğer ahvâldir.”⁷⁹

Haberlere doğaları gereği, yani insanın dünyasından yine insan tarafından verilen bir haber olmaları nedeniyle onlara yalan ve tahrifat karışmaktadır. İbn Haldun, kendi kurduğu ilm dalını (ilm-i umran) eski tarih anlayışından ayırırken *taklit alışkanlığına* ve *mukallid tarihçilere*⁸⁰ özellikle eleştirel bir duruş sergiler; hatta denilebilir ki onun doğru ve yanlış tarihsel haberleri ayırma konusunda merkezi ve yaygın (yani met-ne geniş olarak sindirilmiş) anlatısı taklit alışkanlığının haberleri temhise

---

78 Hassan, *İbn Haldun*, 118. “İbn Haldun’un gerçekçilik biçiminde geliştirdiği rasyonalizmi için aşağıdaki örnekler verilebilecek olanların sadece birkaçıdır: Münecimlerin gaipten haber vermeleri (Zâyice ‘sanat’ı, Zairece: Zâyircetu’l-âlem) iddiasının eleştirisi, bedevî ve hadarî hayat ve üretim tarzlarını tahlili, İbn Rüşd’ü eleştirisi, iktidar tekniği olarak bağış ve mükâfatları incelemesi, hükümdarlığın mâhiyyetini anlatışı, cinsel güdülerin mâhiyyetini normatif ve pozitif plânlarda ele alışı, “Fitne”nin gerçek sebeplerini açıklayışı ve Hz. Hüseyin’in kendi kudret ve kuvveti konusunda yanlışya düşmüş olmasını ve yenilgisinin sebeplerini incelemesi, mülk’ün geleceği konusundaki kehânetleri (ahkâm-ı nücum) tahlili, ibâdethâne, cami ve meşicilerin dinî geleneklerce rivâyet edilen yapım öyküleri ve yapılı tarihlerinin gerçeklere uymadığını belirttiği bölümdeki objektif tavrı, geçinme yollarını incelemesi ve bu arada define arayıcılığı konusundaki akıl dışı tutumların sebeplerini ortaya koyuşu...” Hassan, *İbn Haldun*, 123.

79 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 199.

80 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 158-160.